

Úloha č. 1

Ezdráš: Jeho doba a poslanie

Výkladové poznámky k biblickým textom

Základný text:

(Ezd. 1,2 SEkP) **Takto hovorí perzský kráľ Kýros: Hospodin, Boh nebies, mi dal všetky kráľovstvá zeme a on ma poveril, aby som mu postavil dom v Jeruzaleme, ktorý je v Judsku.**

Týmto výnosom končia Kronické knihy (2. Krn 36,23), preto knihy Ezdráš-Nehemiáš tvoria akési pokračovanie udalostí popísaných v týchto knihách. Trochu odlišný Kýrov výrok máme v Ezd. 6,3 kde máme aj inštrukcie k stavbe chrámu. Kráľ, ktorý je prorocky v knihe Izaiáš nazvaný mesiášom (tj. pomazaným - vid' Iz 45,1) si sám uvedomuje, že "všetky kráľovstvá zeme" mu "dal Hospodin, Boh nebies". Z tohto textu je zaujímavé, ako si pohanský kráľ uvedomuje, že veci sa nedejú náhodou. Boh nebies je na pozadí dejín.

Nie náhodou je tu Hospodin nazvaný "Bohom nebies". Pod takýmto menom svojho Boha predstavuje Daniel kráľovi Nebukadnécarovi, keď mu má vyložiť kráľov sen o soche. Práve Dan. 2 je kapitolou, ktorej hlavná myšlienka je ukázať kráľovi, že Hospodin je ten, kto smeruje dejiny tejto zeme k jasnému cieľu. Kýros sám seba vidí, ako toho, koho poveril Hospodin k znovuvybudovaniu jeho domu v Jeruzaleme. Dom, hebr. *vajit*, znamená aj "domácnosť", alebo "rodinu"¹. Práve tieto ďalšie významy, ktoré sú ukryté v tomto hebrejskom slove nám pootvárajú nové pohľady na to, čo to je "dom Hospodinov". Nemusí sa jednať v prvom rade o stavbu, ale o spoločenstvo. A bola to práve ústretová politika perzských vládcov, ktorá umožnila, aby sa Boží ľud mohol dostať naspäť z babilonského exilu.

Kýros sám však v tomto texte vystupuje ako prostredník, skrze ktorého Boh uskutočňuje svoje zámery. Nie je nezaujímavé, že Josephus Flávius zaznamenáva, že Kýrov edikt vyšiel z udalosti, kedy "Daniel čítal Kýrovi Izaiášovo proroctvo"² Iz 44,28 "Kýra volám môj pastier. On splní každé moje želanie. Povie Jeruzalemu: Budeš vybudovaný! A chrámu: Budú založené tvoje základy!" To nás privádza k téme na nedeľu, ktorá hovorí o tom, že udalosť návratu z exilu je naplnením Božieho zaslúbenia pre Boží ľud.

¹ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 2. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 27.

² MACARTHUR, John. *Starý zákon: Komentář verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2015. 1153 s. ISBN 978-80-87587-17-1. str. 565.

Nedeľa: Naplnenie Božieho sľubu: prvý návrat zo zajatia

(Jer. 29,10 SEkP) *Takto totiž hovorí Hospodin: Až sa naplní pre Babylon sedemdesiat rokov, navštívím vás a splním vám svoj prísľub, že vás privediem späť na toto miesto.*

Jeremiáš pôsobil v dobe, ktorá bezprostredne predchádzala babylonskému exilu. Tento verš je mimoriadne dôležitý, lebo sa jedná o Hospodinov výrok. Je to zaslúbenie o návrate z exilu. V pôvodnom hebrejskom texte majú pre nás dôležitosť tri slovesá: *pqd* (navštíviť), *qwm* (splniť) a *šwb* (navrátiť). Všetky tieto slovesá sú však mnohovýznamové, preto sa na ne pozrieme podrobnejšie.

pqd - toto slovo sa v Starej zmluve objavuje 303 x, z toho v Nm 103x a v Jer 49x.³ Ako sme spomínali, má mnoho významov: "navštevovať so starostlivosťou; zaznamenať si; pozeráť na; starostlivo zaznamenať; chýbať (niekomu); obávať sa o; určiť osud."⁴ V našom texte (Jer. 29,10) máme kontext počítania sedemdesiatich rokov pre Babylon. " Na základe paralelných textov z Mari, Speiser preukázal, že v kontexte sčítania má *pqd* vždy technický význam záznamu, zápisu."⁵ To môže poukazovať na skutočnosť, že sedemdesiat rokov exilu v Babylone nie je len Božím trestom pre jeho neverný ľud, ale je to zároveň obdobím súdu pre samotný Babylon (akási doba milosti pre Babylon), na konci ktorého Boh prichádza, aby výpočet zaznamenal (tzn. stvrdil záväzný rozsudok). Pre samotných Júdejcov v Babylone je to však "pastoračné navštívenie" kedy Boh prichádza riešiť problém, ktorý trápi jeho ľud.

qwm - toto sloveso je v našom texte v hifilovej forme a tá má často spojitosť s "ustanovením" alebo "naplnením" zmluvy.⁶ V Jeremiášovi sa jedná o "naplnenie môjho dobrého slova". Toto sloveso teda vykresľuje Hospodina ako toho, ktorý plní svoju zmluvu s ľudom Božím a to napriek tomu, že tento ľud svoju zmluvu s Bohom porušil. Obe slovesá *pqd* aj *qwm* v našom prípade predstavujú Hospodina ako milosrdného a verného zmluvného partnera.

Tretí výraz *šwb* je v Starej zmluve najfrekvencovanejší, až "1050x a z toho 111x v Jeremiášovi."⁷ Toto sloveso sa často používa v doslovnom, ale aj metaforickom význame. Doslovný význam je "navrátiť, obrátiť, priviesť späť, otočiť"⁸. To by vypovedalo o skutočnom návrate Božieho ľudu z exilu do zaslúbenej zeme. Ešte zaujímavejší je však metaforický význam, ktorý hovorí o vzťahu človeka k Bohu. Buď môže znamenať

³ WILLIAMS, T. F. "פקד" in VANGEMEREN, W. A. (ed.) *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol. 3. Grand Rapids: Zondervan, 1997. 1296 s. ISBN 978-0-310-49978-7. str. 658.

⁴ WILLIAMS, T. F. "פקד" in VANGEMEREN, W. A. (ed.) *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol. 3. str. 658.

⁵ tamtiež

⁶ Vid' MARTENS, E. A. "קום" in VANGEMEREN, W. A. (ed.) *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol. 3. str. 903.

⁷ JONKER, Louis. "שוב" in VANGEMEREN, W. A. (ed.) *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol. 4. Grand Rapids: Zondervan, 1997. 1322 s. ISBN 978-0-310-49979-4. str. 56.

⁸ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 165.

"odpadnutie"⁹ v zmysle odvrátenie sa od Hospodina, alebo "pokánie"¹⁰ v zmysle návratu k Hospodinovi. V našom texte je opäť toto sloveso v hifilovej forme (tzn. kauzatívny tvar), ktorý vypovedá o tom, že tento návrat spôsobuje Hospodin. Takže Hospodin je zdrojom pokánia. Práve milostivé jednanie zo strany Hospodina so svojim ľuďom je príčinou nie len fyzického návratu z exilu do Palestíny, ale aj pokánia, teda vnútorného návratu človeka k Bohu.

Na základe tohto podrobnejšieho rozboru textu môžeme mať ucelenejší vhľad aj na udalosti, ktoré popisuje Ezd. 1,1-3.

(Ezd. 1,1-3 SEkP) V prvom roku Perzského kráľa Kýra, aby sa splnilo slovo Hospodina, vyslovené Jeremiášovými ústami, Hospodin vzbudil ducha perzského kráľa Kýra a on dal v celom svojom kráľovstve vyhlásiť - a to aj písomne - toto: Takto hovorí perzský kráľ Kýros: ... Kto spomedzi vás patrí k jeho ľudu, nech je jeho Boh s ním, nech sa vydá do Jeruzalema, ktorý je v Judsku, a nech buduje dom Hospodina, Boha Izraela; to je ten Boh, ktorý je v Jeruzaleme.

Hospodin doslova "dokončil slovo z úst Jeremiáša" (v. 1) a to tým, že "prebudil ducha Kýra" (v.1). Ako sme spomenuli v samotnom úvode, Boh dokončuje svoju zmluvu skrze pohanského panovníka Kýra. Kýros je akýmsi typom na mesiáša pre Judsko, ale zároveň Božím súdom pre Babylon.

Zaujímavá je formulácia v treťom verši. Jednoduchšie by bolo povedať "každý kto je židovskej národnosti", ale text znie "kto z vás zo všetkého jeho ľudu" (v.3). Výzva k návratu a stavaniu Hospodinovho domu je určená pre každého kto sa identifikuje ako súčasť "jeho (Hospodinovho) ľudu". Súčasťou Božieho ľudu sa stáva ten, kto sa vráti do Jeruzalema (teda k "Bohu, ktorý je v Jeruzaleme" v.3.) a kto začne stavať "dom Hospodina".¹¹

Študenta Sobotnej školy upozorňujeme ešte na verš Ezd. 1,4, ktorý poukazuje na striebro, zlato, majetok, ktorý majú navrátilci vziať so sebou z Babylona, má čitateľom pripomenúť situáciu exodu z Egypta, kde si tiež mali brať sebou od miestnych obyvateľov striebro a zlato. Návrat z Babylona tak máme chápať ako novoutvorenie Božieho ľudu.

⁹ JONKER, Louis. "שׁוּב" in VANGEMEREN, W. A. (ed.) *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol. 4. str. 56.

¹⁰ tamtiež

¹¹ Čo sa týka významu slov "stavať dom Hospodinovi", pozri kapitolu "3. Teológia Ezdráša-Nehemiáša" v dokumente "Úvod k Ezdrášovi a Nehemiášovi".

Pondelok: Obnova Jeruzalema: udalosti a králi¹²

(Ezd. 4,1-7 SEkP) ¹*Ked' sa do počuli Júdovi a Benjaminovi protivníci, že navrátilci zo zajatia stavajú chrám Hospodinovi, Bohu Izraela, ²prišli k Zerubbábelovi a rodovým náčelníkom a povedali im: Chceli by sme s vami stavať, lebo aj my uctieame vášho Boha a obetujeme mu od čias asýrskeho kráľa Esar-Chaddóna, ktorý nás sem doviedol. ³Lenže Zerubbábel, Jéšua a iní náčelníci izraelských rodín im odvetili: Vy a my nesmieme spolu stavať dom nášmu Bohu, ale iba my sami staviame Hospodinovi, Bohu Izraela, ako nám rozkázal perzský kráľ, kráľ Kýros. ⁴Tak sa stalo, že ľud tejto krajiny sa usiloval odobrať chuť do práce judskému ľudu. Zastrášovali ich, aby nestavali. ⁵Okrem toho podplácali vplyvných úradníkov, aby marili ich predsavzatie. Tak to bolo po všetky dni perzského kráľa Kýra, až kým nekráľoval perzský kráľ Dárius. ⁶Na začiatku kraľovania kráľa Ahasvéra napísali žalobu na judských a jeruzalemských obyvateľov. ⁷V časoch Artaxerxa písal zas Bišlám, Mitredát a Tábeel so svojimi ostatnými spolupracovníkmi perzskému kráľovi Artaxerxovi. Obžaloba bola písaná aramejským písmom a bola preložená do aramejšiny.*

(Verš 1) Protivníci (hebr. *carím* - možno preložiť aj ako "súper"¹³) sú obyvatelia, ktorí v čase exilu žili v oblasti Palestíny. Bol to pozostatok pôvodných kmeňov severného Izraela, ktoré sa premiešali s pohanskými národmi, ktoré v rámci svojej politiky asýrsky kráľ Esar-Chaddon presťahoval na toto územie. WILLIAMSON vo svojom komentári uvádza argumenty proti prílišnému zjednodušovaniu a označovať týchto protivníkov ako predkov náboženskej sekty, ktorých členovia sú v evanjeliách známy ako Samaritáni.¹⁴ Samaritáni z 2. Krľ. 17 sú "obyvateľmi mesta (či provincie) Samária."¹⁵ Náboženská skupina, ktorá figuruje v NZ ako "Samaritáni", nežila v Samárii. "Všetky najranejšie spoľahlivé zmienky o nich naopak jasne poukazujú na ich domov v Šekeme (Sír. 50,26; 2.Mak. 5,22n; 6,2)"¹⁶ Dejiny samaritánov z NZ siahajú maximálne do začiatku helénskeho obdobia, kedy bol znovu vybudovaný Šekem. Nie je ani žiadny dôkaz o tom, že by Samaritáni z NZ uctievali popri Hospodinovi iných bohov. Nepriatelia z obdobia Ezdráša-Nehemiáša sú tí, o ktorých hovorí 2. Krľ. 17. Musíme týchto ľudí chápať ako súperov o územie, ktorí sa nechcú zmieriť s návratom Židov do svojej vlasti. Ich nepriateľstvo je motivované viac politicky, než nábožensky.

(Verš 2) "Aj my uctieame vášho Boha" - Títo ľudia skutočne uctievali Hospodina, no problém bol, že ich náboženstvo bolo synkretické. Bolo poprepájané s rôznymi pohanskými

¹² Pre podrobnejší popis dejín Perzských kráľov viď podkapitolu "2.1 Staroveký blízky východ v časoch Ezdráša a Nehemiáša", str. 3-7 v dokumente "Úvod k Ezdrášovi a Nehemiášovi".

¹³ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 141.

¹⁴ WILLIAMSON, H. G. M. *Word Biblical Commentary: Ezra-Nehemiah*, vol. 16. Grand Rapids: Zondervan, ePab edition 2018. s. 566. ISBN 978-0-310-58836-8. str. 134-5.

¹⁵ WILLIAMSON, H. G. M. "Samařané" in DOUGLAS, J. D. (ed.) *Nový biblický slovník*. 2. Vyd. Praha: Návrát domů, 2009. 1243 s. ISBN 978-80-7255-193-4. str. 895.

¹⁶ WILLIAMSON, H. G. M. "Samařané" in DOUGLAS, J. D. (ed.) *Nový biblický slovník*. str. 895.

náboženstvami a poverami. Okrem Hospodina uctievali ešte mnoho iných bohov (vid' 2. Krľ. 17,24-41).¹⁷

(Verš 3.) Práve sykretizmus pôvodných obyvateľov bol nebezpečenstvom pre návratilcov, ktorí boli Bohom potrestaní sedemdesiatročným exilom v Babylone práve z dôvodu synkretizmu (tj. uctievania cudzích modiel popri Hospodinovi). Toto nebezpečenstvo je aktuálne, pretože ako Ezdráš, tak neskôr aj Nehemiáš riešia problémy zmiešaných manželstiev Židov s pohanmi.¹⁸

(Verše 4-7) Je tu stručný prierez kráľov a snáh nepriateľov Božieho ľudu o prerušenie prác na dome Hospodinovom. Žaloba o ktorej sa píše v 6. verši je hebrejsky *sitnah*, toto slovo má spoločný slovesný koreň *stn* so slovom "satan" čo znamená "sok, osočovateľ, žalobca".¹⁹ V našom kontexte cieľom tejto žaloby nie je domôcť sa spravodlivosti, ale ublížiť nepriateľovi.

¹⁷ pozri aj MACARTHUR, John. Starý zákon: *Komentár verš po verši*. str. 569.

¹⁸ Nie je tu možná aplikácia zmiešaných manželstiev Adventistov s inými kresťanskými cirkvami. Skôr je možná aplikácia medzi kresťanmi a úplne inými náboženstvami (buddhizmus, hinduizmus, woodoo a pod.).

¹⁹ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 159.

Utorok: Ezdráš: vodca druhej vlny návratu z exilu

Štvrtok: Kvalitné vzdelanie: výbava pre službu²⁰

(Ezd. 7,6-10 SEkP) *⁶Tento Ezdráš vyšiel z Babylonu. Bol zákonníkom, skúseným v Mojžišovom zákone, ktorý dal Hospodin, Boh Izraela. Keďže bola nad ním ruka Hospodina, jeho Boha, kráľ mu dával všetko, o čo žiadal. ⁷Zároveň putoval do Jeruzalema húf Izraelitov, kňazov, levitov, spevákov, vrátnikov a nevoľníkov chrámu v siedmom roku kráľa Artaxerxa. ⁸Do Jeruzalema došiel v piatom mesiaci, v siedmom roku tohto kráľa. ⁹Na prvý deň prvého mesiaca bol totiž určený odchod z Babylonu a v prvý deň piatego mesiaca sa dostal do Jeruzalema, lebo na ňom spočívala dobrotivá ruka jeho Boha. ¹⁰Ezdráš si totiž zaumienil skúmať Hospodinov zákon, plniť ho a učiť izraelský ľud ustanovenia a právne predpisy.*

Verše (7,1-10) nás majú zoznámiť s Ezdrášovou misiou. K tomu si treba poznamenať niekoľko poznámok ohľadom funkcie zákonníkov.

Zákonníci (hebr. *soperím*) boli odborníci na štúdium Tóry (Zákon - päť kníh Mojžišových). Ezdráš bol aj kňazom (pochádzal z Áronovho rodu, vid' Ezd. 7,1-5) aj zákonníkom, funkcie sa nemuseli od seba oddeľovať. Aj keď "zákonníci sa predovšetkým venovali nerušenému bádaniu (Sír 38,24)."²¹ Vzostup zákonníkov spadá až do poexilného obdobia, sú zároveň spájaní so vznikom a chodom synagóg. Zákonníci mali trojakú funkciu: "(1) Uchovávali Zákon čo v sebe nieslo jeho štúdium, ale aj obranu, najmä v helénskom období; (2) Zhromažďovali okolo seba svojich učeníkov, ktorých učili a vychovávali; (3) Ako sudcovia v sanhedrine vykonávali právo."²²

Ezdráš je nám tu predstavený ako zákonník (doslovný preklad je "pisár"²³) a to vlastne aj definuje jeho úlohu, ktorú má v knihe Ezdráš-Nehemiáš. Zaujímavý je hebrejský výraz *mahír*, ktorý Slovenský ekumenický preklad prekladá ako "skúsený". Možný preklad tohto slova je aj "rýchly". Slovo "pisár" je odvodené zo slovesného koreňa *spr* čo znamená počítať. Pisári boli počtári, pretože pri prepisovaní biblických kníh nakoniec spočítali všetky znaky, ak ich počet nesedel s originálom, nemohla sa takáto kniha používať. Zároveň pred napísaním každého slova, musel pisár toto slovo najskôr nahlas vysloviť. To ukazuje na veľmi dôslednú a časovo náročnú prácu. Ak bol niekto v tejto činnosti "rýchly", potom to ukazovalo na jeho vysokú odbornosť v oblasti Písma.

²⁰ Keďže časť na utorok obsahuje verše, ktoré sú aj na štvrtok, budeme sa týmto dvom dňom venovať v jednej časti.

²¹ FEINBERG, C. L. HARRISON, R. K. "zákoníci" in DOUGLAS, J. D. (ed.) *Nový biblický slovník*. str. 1126.

²² tamtiež, str. 1127.

²³ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 114.

Kráľ dal Ezdrášovi všetko, čo žiadal. Dôvodom tejto kráľovej veľkorysosti bola "Hospodinova ruka". "Autor tu chce ukázať dôležitú vec, že to bol Hospodín, Boh dejín, kto ovplyvnil perzského kráľa, k sympatickej reakcii voči Ezdrášovej ponuke."²⁴

Verše 7-9 popisujú cestu a zloženie karavány, ktorá išla s Ezdrášom z Babylona do Jeruzalema. Cesta trvala zhruba štyri mesiace: "na prvý deň prvého mesiaca bol totiž určený odchod z Babylonu a v prvý deň piateho mesiaca sa dostal do Jeruzalema" (v. 9), avšak podľa Ezd. 8,31 nakoniec vyšli na cestu dvanásť deň prvého mesiaca. "Z Babylona do Jeruzalema je to asi 500 míl"²⁵ (tj. cca 800 km).

Desiaty verš nám ukazuje Ezdráša ako príkladného reformátora. Najprv skúmal Hospodinov zákon (vzdelával sa), plnil ho (to, čo sa naučil aj žil), učil izraelský ľud (to, čo žil, prenášal aj na druhých). WILLIAMSON vidí dokonca podobu medzi Mojžišom a Ezdrášom, keď Ezdrášov návrat nazýva "novým exodom"²⁶ a samotného Ezdráša "novým Mojžišom"²⁷.

²⁴ FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Co. 1982. s. 268. eISBN 978-1-4674-0585-0. [Kindle version]. str. 100.

²⁵ FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. str. 100.

²⁶ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 189.

²⁷ tamtiež

Streda: Dekrét kráľa Artaxerxa: Výzva na obnovu Jeruzalema

(Ezd. 7,11-13) ¹¹*Toto je odpis listiny, ktorú dal kráľ Artaxerxes kňazovi Ezdrášovi, zákonníkovi, znalcovi Hospodinových príkazov a nariadení pre Izrael: ¹²Artaxerxes, kráľ kráľov, kňazovi Ezdrášovi, učenému v zákone nebeského Boha, pozdrav a tak ďalej. ¹³Ja vydávam rozkaz, že každý, kto by v mojom kráľovstve mal vôľu - či z izraelského ľudu, či z jeho kňazov, či z levitov - ísť do Jeruzalema, môže sa vybrať s tebou.*

Artaxerxov edikt siaha až do v. 26. Je písaný v imperiálnej aramejčine, čo bol bežný úradný jazyk používaný v Ezdrášovej dobe. Je možné, že samotný kráľov edikt bol buď formulovaný samotným Ezdrášom, alebo bol vypracovaný podľa Ezdrášových písomných požiadaviek, ktoré dal kráľovi. "To, že to bola skutočná perzská prax, bolo od tej doby nápadne potvrdené množstvom textov objavených po Mayerovej práci."²⁸

Samotný titul "kráľ kráľov", ktorý je vo v.12 priradený Artaxerxovi, je jedným z dôkazov pravosti tejto vyhlášky. Pretože tento titul je zaznamenaný u niektorých babylonských kráľov, ale predovšetkým bol "typickým sebaurčením Achaemenidských kráľov"²⁹, po tom ako vtedajší svet ovládli Gréci, sa tento titul už nepoužíval. Ezdrášovi je touto vyhláškou dané poverenie od najvyššej autority v ríši (kráľ a jeho sedem poradcov - vid' v. 14). Artaxerxes týmto ediktom nasleduje svojho predchodcu Kýra.

Artaxerxov edikt dáva na plecía Ezdráša aj povinnosti. Má preskúmať stav vecí v Judsku, či je tam všetko tak, "ako žiada zákon tvojho Boha" (v. 14), dostáva úlohu, čo treba nakúpiť za striebro (dobytok určený k obetiam za kráľa a ríšu - vid' vv. 17-24), poveruje ho aj vymenovaním sudcov (vv. 25-26). V ôsmej kapitole je veľmi starostlivo popísané ako Ezdráš vykonal to, čo po ňom kráľ v edikte žiadal, to poukazuje na jeho vernosť kráľovi.

Siedma kapitola končí Ezdrášovou ďakovnou modlitbou, ktorá je jeho reakciou na samotný kráľovský výnos, ktorý bol voči Izraelcom veľmi priaznivý. Ezdráš celú záležitosť vníma ako Božie vedenie.

²⁸ WILLIAMSON, H. G. M. Word Biblical Commentary: *Ezra-Nehemiah*, str. 195.

²⁹ tamtiež, str. 197.

Použitá literatúra

Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.

DOUGLAS, J. D. (ed.) *Nový biblický slovník*. 2. Vyd. Praha: Návrat domů, 2009. 1243 s. ISBN 978-80-7255-193-4.

FENSHAM, F. Ch. The New International Commentary of the Old Testament: *The Book of Ezra and Nehemiah*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Co. 1982. s. 268. eISBN 978-1-4674-0585-0. [Kindle version].

MACARTHUR, John. *Starý zákon: Komentář verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2015. 1153 s. ISBN 978-80-87587-17-1.

PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 2. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.

VANGEMEREN, W. A. (ed.) *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol. 3. Grand Rapids: Zondervan, 1997. 1296 s. ISBN 978-0-310-49978-7.

VANGEMEREN, W. A. (ed.) *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Vol. 4. Grand Rapids: Zondervan, 1997. 1322 s. ISBN 978-0-310-49979-4.

WILLIAMSON, H. G. M. *Word Biblical Commentary: Ezra-Nehemiah*, vol. 16. Grand Rapids: Zondervan, ePab edition 2018. s. 566. ISBN 978-0-310-58836-8.